

Gombos Gyula

Nemzeti tudatunkról

Odahaza időnként vergődő vita folyik nemzeti tudatunkról. S ez tünetnek és témának egyaránt elszomorító.

Hogy miért, rögtön kitűnik, ha feltesszük e téma első kulcskérdését: vajon az angoloknak probléma-e – témájuk-e – nemzeti tudatuk? Vagy a franciáknak? Ha megkérdéznők tőlük, hogyan állnak nemzeti tudatukkal, értetlenül néznének ránk: nem értenék, miről beszélünk. De fordulhatunk délre és északra is.

Bizony nem probléma a nemzeti tudat egyik tájon sem. Kivételként a németeknél az volt, főleg a tizenkilencedik században, egységes államuk létrejötte előtt. Tanulságos azonban, hogy e tudat egyenetlensége, áttételesen, később nem csekély szerepet játszott két nagy politikai kisiklásukban: az egyik az első, a másik a második világháború kirobbantásához vezetett. S újabb áttétellel alighanem ott lappang mai gondolkozásuk ki-kiütöző zavarai is.

De ha azt a tájat nézzük, ahol hazánk is fekszik, Európa keleti felét: a nemzeti tudat sehol nem látszik problematikusnak. Sem a cseheknél, szlovákoknál, a lengyeleknél még kevésbé, az oroszoknál sem, természetesen. Ám vehetjük a többit is sorban: románok, bolgárok, törökök, görögök, albánok –, sokféle gondjuk-bajuk lehet, de nemzeti tudatuk nem tartozik ezek közé. S ha némi kivételként a jugoszlávoknál ez probléma, csak annyiban az, hogy körülményeikhez képest túl sok van belőle: a föderatív állam tagnemzeteinek nemzeti tudata, ütközésükkel egymást is szítva, láthatólag túlteng.

De ebben a három vallásnak – a katolikusnak, az ortodoxnak és a mohamedánnak – még mindig szerepe van.

E futólagos szemléből is jól kiviláglik, miért oly elszomorító nemzeti tudatunk kérdése. Hiszen ezzel mint problémával jóformán egyedül állunk egész Európában. S ez nem mondvacsinált probléma, végtére lehetne az is, hanem nagyon is valóságos. A többi közt bizonyítja az a jelenség, hogy odahaza az utóbbi két évtized alatt e téma részleteiben vagy egészében többször a felszínre tört – szó szerint tört –, nyilvános megvitatásra került s hullámverését nehezen lehetett lecsendesíteni.

S itt figyelembe kell vennünk, hogy odahaza a nyilvánosság meglehetősen ellenőrzött és szabályozott szféra. Vagyis: ha nemzeti tudatunkkal kapcsolatos aggodalmak be tudtak nyomakodni a nyilvános szférába, kétségkívül azt jelenti, hogy nem mondvacsinált problémáról van szó, még csak nem is alkalmiról, hanem folyamatos gondunkról.

Nemzeti tudatunk valóban problematikus. S itt mindegy, hogy ezt az érző-sejtő szív mondja-e, vagy a vizsgálódó elme. Valószínűleg mind a kettő, esetenként kinél-kinél más arányban. De hallhatóan mondja.

Bizonytalanok vagyunk, nem tudjuk, hogy van-e egyáltalán nemzeti tudatunk; ha nincs, miért nincs, ha van, mi a tartalma, vagy mi kéne, hogy legyen.

S azt hiszem, helyénvaló, ha mindjárt itt az elején megmondom: e többféleképp felvethető problémát nem szándékszem megoldani. Tisztában vagyok vele, hogy ezt senki egyén meg nem oldhatja. Csak magában a közösségben – az egész magyarságban – oldódhat meg, természetes úton, jórészt magától. Mi külön-külön csak gondolkozhatunk fölötte.

De mi idekint élő magyarok hajlamosak vagyunk rá, hogy kapásból azonnal gondoljuk s mondjuk is: hát persze, hogy baj támadt nemzeti tudatunkkal, hazánkban kommunizmus van, ez ateista, nemzetellenes, diktatórikus, nincsen szabadság, s az oroszok is ott ülnek a nyakunkon. Ami nemzeti tudatunk kérdését illeti, ez elég elhamarkodott vélekedés. Hiszen tény: szomszédaink északra, keletre,

délre mind kommunista rendszerben élnek, s valamennyien, az egy Jugoszláviát kivéve, orosz hódoltságban is, de a nemzeti tudat mégsem képez problémát egyiknél sem. Ebből csak arra következtethetünk, hogy nemzeti tudatunk problémáját nemcsak országunk jelenlegi helyzete és belső állapota okozza, hanem valami más is.

S ez a más nyilván bennünk rejlik. Nehéz elfogadni e feltételezést, de nem lehet kitérni előle. Mint minden nép, mi magyarok is, úgy ahogy vagyunk, mindenestől történelmi képződmény vagyunk; érzelmeinkkel, gondolkozásunkkal, magunkról és másokról alkotott véleményünkkel, igényeinkkel együtt. S ahová jutottunk mára, szintén történelmi előzmények egész láncolatának a következménye. Mintegy jelenlegi összegeződése, összegeződés, de azért nem matematika.

Nem csupán ok és okozati összefüggésekből logikailag kivonható kényszerű menet. Mert amennyire igaz, hogy a történelem csinált bennünket, annyira igaz az is, hogy mi csináltuk azt a történelmet, mely a miénk és senki másé. Alkotói is mi vagyunk, nemcsak teremtményei. Bennünket sok minden különböztet meg szomszédainktól. De a nemzeti tudat szempontjából feltehetőleg leginkább az a történelem, melynek úgy vagyunk ma összegeződött műve, hogy múltbeli gondolkozásunkkal, tetteinkkel, erényeinkkel és gyarlóságunkkal egyben alkotói is voltunk. Ami így megkülönböztet tehát, az a történelmi út, mely nemzeti tudatunk mai állapotához vezetett.

Történelmünk ezeréves. Ennek első fele, a középkori, csaknem érdektelen a nemzeti tudat szempontjából. Mert akkor mai értelemben vett nemzet nem létezett seholsem. Így mai értelemben vehető nemzeti tudat sem. Ami volt, a kornak megfelelően, inkább országtudatnak mondható, őseink is tudatában voltak annak, hogy szép, erős, virágzó országuk van. S ez politikailag egységesebb is volt, mint a legtöbb korabeli ország. A központi hatalom, mely ezt lehetővé tette, mindjárt az elején megszilárdult.

Árpád-házi királyainknak nem kellett évszázadokig küzdeniök riválisaikkal, hogy uralmukat kiterjesszék és az ország politikai

egységét létrehozzák. Ezt Szent István egymaga megtette. Persze, trónviszály volt nálunk is bőven, de ez ugyanazért a trónért, a már meglévő központi hatalom örökléséért folyt. Etnikailag, s ebből következően nyelviileg is, egyöntetűbb volt az ország, német, francia, olasz telepítések ellenére is, mint legtöbbször egyebütt.

Nem tudunk róla, hogy a magyar királynak tolmács útján kellett volna értekeznie messzebről jött, magyar nyelvű honfitársaival, ahogy ez másutt megesett a nagy nyelvjárásbeli különbségek miatt. Magyarságuk tudata is élt őseinkben, már csak azért is, mert országuk idegen nyelvi tengerben képezett külön szigetet. S az ilyesmi mindig tudatosítja a különbségeket.

De magyar mivoltuk tudatát táplálta külön múlt-tudatuk is, mely a gondolkozásban akkor ugyanazt a szerepet töltötte be, mint ma a történelmi tudat. A hunoktól származtatták magukat, s az Árpád-ház egyenesen Attilától. Hogy ez megfelelt-e a történelmi valóságnak vagy sem, a kor gondolkozási módját tekintve, merőben mindegy. Ilyen kérdésfeltevésre akkor sem szükség nem volt, sem lehetőség. Még jó 6–700 évig. Szájhagyományon nyugvó hiedelem volt ez, jórészt innen került krónikáinkba.

S nem e származtatás a nevetséges, hanem mai tudóskodó lekezelése. A középkori Európában ilyen s ehhez hasonló hiedelmek nem voltak ritkák. A népköltészetnek témája volt mindenfelé, s olykor még királyi udvarokban is hitelesnek minősülő felfogásként tartották nyilván. A Karolingok, például, Trójából származtatták magukat. Ez nyilvánvalóan, elrugaszkodóbb mese volt még a leghalványabb valószínűségtől is, mint a mi hun származásunk.

Így a mi középkorunkban is megvoltak azok az elemek – országtudat, politikai egység, etnikai és nyelvi egyöntetűség, a múlt hagyománya – melyek tőlünk nyugatra alapul szolgáltak a nemzeti állam későbbi megteremtéséhez, s az ebben megfogható külön nemzeti tudathoz. De erre nálunk már nem kerülhetett sor, semmiképp oly szerves és egészséges módon, mint nyugaton. Mégis, középkorunk még sokáig hatott gondolkozásunkra.

A későbbi századokból visszatekintő magyarnak e félezer év, úgy egészében, történelmünk csupa fény fennsíkjának látszott. A maga nemében az is volt. Az emlékezés reá büszkeséggel töltött el bennünket, romló körülményeink közt azonban növekvően nosztalgiával is. De középkori teljesítményünkön, sajnos, nem magunkat mértük – ez igen józanítólag hathatott volna –, hanem: oly öntudatnak és önérzetnek lett egyre önáltatóbb forrása, melynek tényleges helyzetünkben már semmi alapja nem volt. S ha volt is ez alól néha kivétel, ezek mindig egy-egy kimagaslóan nagy egyéniség megnyilvánulásai voltak, mint például Bocskai és Bethlen Gábor politikai gondolkozása.

Hagyományos korszakolás szerint az újkort általában a 16. századtól számítják. A mienk is nagyjából innen számítható. De ez a második félezer évünk, akárhogy nézzük, mindennek tekinthető, csak sugárzó fennsíknek nem. Mátyás halála után mindössze néhány évtizedbe telt, s minden katasztrofálisan megváltozott. Az ország belső állapota éppúgy, mint külső körülményei. Mi ezzel a zuhanásunkkal – mert az volt – léptünk be Európa újkori történetébe. Újkori századaink közül ez az első, a 16. század, s a jelenlegi, a 20. század hozta reánk a legsúlyosabb csapásokat.

De maradjunk egyelőre a jó századnál. Nézzük legfőbb fejleményeit. Az egyik: a Dózsa-féle parasztlázadás, mely nem azért volt végzetesen ártalmas, mert levertek – Európában akkor minden parasztlázadást levertek –, hanem mert nemességünk megtorlásul olyan törvényeket hozott, melyek parasztságunk jobbágyi gúzsbakötésével – a középkorinál sokkal rosszabb gúzsbakötéssel – lehetlenné tette az ország társadalmi fejlődését. Olyan fejlődést, mely legalább némileg hasonlított volna a nyugat-európaihoz. E törvények ugyanis 1848-ig érvényben és alkalmazásban voltak.

A másik: Mohács. Ez sem azért volt súlyos csapás, mert a csatát elvesztettük, sokkal inkább amiatt, hogy legfőbb politikai következményeként lehetővé tette a kettős királyválasztást, ami az országot államilag két részre osztotta. A harmadik: Buda török kézre kerülése. Ezzel az ország három részre szakadt már a 16. század derekán. A déli és délnyugati darabot bekebelezte a Török Birodalom.

Itt semmi magyar politikai intézmény-szerkezet nem maradt fenn, s lakosságának java – legszebb honfoglaláskori településeink egy része – kipusztult. Helyükre telepedtek be később délszlávok, németek, románok –, főként ebből támadt, a 19. századtól kezdve, egyre keservesebb nemzetiségi problémánk.

Északon és észak-nyugaton húzódott meg a magyar királyság, keleten az erdélyi fejedelemség. Mindkettő nagyon viszonylagos államisággal, olykor semmilyennel. A középkori magyar állam megszűnt, s ezzel imponáló függetlensége is. S közvetlen szomszédunk az akkori Európa két félelmes nagyhatalma lett: a Habsburg Birodalom és a Török Birodalom.

Hát ez elég mélypont. S ami még súlyosabb: innen nem tudunk többé igazán kivergődni. Kísérleteink erre jórészt szabadságharcaink voltak. Emberi erények, rátermettség dolgában kiváló vezérekkel, nagy erőfeszítéssel, áldozattal, de: érdemleges eredmény nélkül. Újkori századainknak ez a politikai lényege.

Ha a részleteket mellőzzük s távlatba állítva az egészet egy darabban nézzük, mondjuk 1867-ig, néhány tragikus és folyamatos jellegzetességet lehetetlen nem látnunk. Az újkori magyarság – s itt egyelőre mindegy, hogy népnek nevezzük-e vagy nemzetnek – kifelé elvesztette cselekvési szabadságát; ennek részbeni következményeként belső cselekvési szabadsága is, néha a bénultságig, fogyatékosná vált. S ez gyakorlatilag azt jelenti: problémáit nem tudta megoldani.

Ahogy múlt az idő, problémái egyre nőttek, miközben képessége megoldásukra egyre csökkent. Olyan ez, mintha egy fokozatosan gyöngülő embernek fokozatosan növekvő terhet kéne cipelnie –, ebbe előbb-utóbb bele kell rokkanjon, íme, rokkánásaink: az ország gazdasága, a tüneményesen fejlődő nyugati gazdasághoz képest, mind elmaradottabb lesz; jelentősebb városlakó polgárságunk eredetileg sem volt, s száma e hosszú századokon át nem növekszik, még középkori tempóban sem. Így nemcsak a modernebb gazdasághoz szükséges ipar és kereskedelem marad ki, de jómódú városok híján művelődési központok sem keletkeznek.

Társadalmilag az ország két rétegből áll: előjogaival a nemességből, ez számbeli kisebbség, s a jobbágyságban tartott, jog nélküli parasztságból, ez az óriási többség. Vannak ugyan szabad parasztjaink is a mezővárosokban s a nemességen belül is van rétegződés. Ez azonban a helyzetet csak némileg árnyalja.

Nyugat-Európában viszont e századok alatt alakultak ki, szerves fejlődéssel, a nemzeti államok, s a belőle fakadó nemzeti tudat. Mi ebből maradtunk ki legfőképp. Azt jelentené ez, hogy nekünk nem volt nemzeti tudatunk? Valamiképp volt, de nem olyan, mint a nyugat-európai. Felemás, nyomorodó, s egyre korszerűtlenebb.

Nálunk ugyanis az egész újkoron át a nemesség tartotta magát nemzetnek. Ami társadalmilag alatta élt, valahogy a nemzet tartozékának számított, de nem volt szerves része. A jobbágyrendszer fenntartásának e nemzetfogalom volt az erkölcsi és politikai igazolása.

Ennek logikája nagyjában a következőket mondta: a nemesség a nemzet, így reá hárul az ország érdekeinek, alkotmányának, politikai intézményeinek, államiságának a védelme, a keleti részekén vallásának a védelme is; hogy e kötelességének eleget tehessen, szüksége van azokra a gazdasági erőforrásokra, melyeket a jobbágyrendszer fenntartása biztosított. És ez tárgyilag igaz volt. A nemességnek alig volt más jövedelme, mint ami a jobbágyság gazdasági kizsákmányolásából származott.

Ha egy önzés talál magának erkölcsi igazolást, nagyon szívós tud lenni, szívtelen, s ha más mód nincs, kíméletlen. Ez történt nálunk is. A nemesség a nemzet és az ország politikai érdeke kívánja meg a jobbágyrendszer fenntartását –, e kettő együtt képezte az újkori századokban a magyar nemzeti tudat lényegi tartalmát. S ehhez kapcsolódtak más elemek is. Elmaradottságunkat e tudat nem fogta fel annak, ami: elmaradottságnak, hanem ragaszkodásnak az ősi erényekhez és szokásokhoz. Tehát fonákjára fordítva: kiválóságnak.

A másik kapcsolódó elem: történelmünk ama fénylő fennsíkjára, a középkori magyar állam, illetve az emlékezés reá, azzal az önérzettel töltötte el e tudatot, hogy változatlanul nagy nemzet vagyunk, bármily

mélyre estünk is időközben. Aztán: amit a törököktől kellett elszenvednünk, nem földrajzi helyzetünkkel és katonai gyöngeségünkkel magyaráztuk, hanem képzelt erkölcsi nagyságunkkal, azzal áztatva magunkat, hogy hősi szerepként vállaltuk a keresztény Európa védelmét, a pogánnyal szemben –, ezért véreztünk. E hiedelem, e mártírszerep képzete is ott volt, olykor eluralkodóan, nemzeti tudatunkban. Messze túlélve a török időket, több változatban újraképződve, mind a mai napig.

A 17. század második felében megszabadultunk a töröktől. Maradtak a Habsburgok mint probléma. De viszonyunkat hozzájuk Bécsből merőben másképp szemlélték, mint mi. Bécsből nézve a Habsburg-dinasztia örökösödési jogon (a Jagelló-házzal kötött családi szerződés) bírta a magyar trónt.

Mi ezt a jogot elismertük, komolyan nem vitattuk, de ragaszkodtunk ahhoz, hogy a dinasztia soron következő tagja, a Bécsben ülő császár, jogilag csak akkor magyar király is, ha mi a Szent Koronával megkoronázzuk. Mi ennek, középkori örökségként s már korszerűtlenül, kivételes jelentőséget tulajdonítottunk, de a dinasztia szemében ez látszatokat szolgáló formaság volt csupán. Miért ne tett volna hát neki eleget? Hiszen a tényleges helyzeten, a valóságos erőviszonyokon ez mit sem változtatott.

Bécsből minket egy központosításra törekvő birodalom szempontjából néztek, lényegileg igazgatási kérdés voltunk. Mi viszont független államnak tartottuk magunkat, csak királyunk azonos az osztrák császárral, összeütközéseinket minden esetben a Habsburgok birodalmi politikája okozta, ha az bennünket is érintett.

Mi ebben többnyire alkotmányunk megsértését láttuk, az országgyűlés és a megyei önkormányzat semmibe vételét, adókivető, katonaaállító jogunk mellőzését, ami együtt járt az ország gazdasági kiszipolyozásával s a hazánkban tartózkodó idegen zsoldosok időnkénti garázdálkodásával. Amikor mindez elfajult, fegyvert fogtunk. Ezek voltak szabadságharcaink. Minden, amire e szabadságharcok törekedtek, minden, amit védelmezni vagy helyreállítani próbáltak, kétségkívül jogos volt.

Még akkor is, ha nemzeti tudatunkban a hiedelem, hogy független állam vagyunk, nem felelt meg a valóságnak. A történeti igazság ugyanis az, hogy nem voltunk függetlenek. Az újkort tárgyaló európai történetírás nem is kezel bennünket független állam gyanánt. Mi azonban váltig hittük, hogy az vagyunk. S ebben ismét nosztalgikus középkorra emlékezésünket vontuk be.

Középkorunkban mint alap ott volt a nagy belső önállóság és a hiánytalan állami függetlenség. Ennek lett, a kornak megfelelően vallásos gondolkozástól is átjárta, mély értelmű jelképe a Szent Korona s vele a koronázás szertartása. Most azonban ez fordítva működött: ott volt a megöröklött Szent Korona s a koronázási aktus, ez szolgált alapul és segítette elhíttetni magunkkal függetlenségünket.

Szóval, önáltatás végett ismét fordítva értelmeztük középkorunkat: azért vagyunk függetlenek, mert van Szent Koronánk s azzal mi koronázunk. Ráadásul ez kialakított egy sajátságosán magyar, merőben formalisztikus közjogi gondolkozást, mely tudatunkban szintén akadályos lett annak, hogy helyzetünket a valóságnak megfelelően fogjuk fel, s az idők folyamán nem egy politikai zsákutcába terelt.

Mindez együtt áll úgy ahogy össze magyar nemzeti tudattá az újkori századokban. S ez nem tekinthető egészséges nemzeti tudatnak. Egyénnél gyakran megfigyelhető, hogy öntudata nagy, anélkül hogy ez egészséges – belső adottságainak és külső körülményeinek megfelelő – tudat volna. Ilyenné alakult a mi nemzeti tudatunk is. Túl sok volt benne a hamis képzet, önáltató hiedelem, s a korhoz képest túlhaladott társadalmi és jogi felfogás. Talán az egyetlen, ami érvényesnek vehető benne, s ez elsőrendűen érzelmi gyökerű volt; magyar mivolta.

S itt most fel kell vetnünk vizsgálódásunk másik kulcskérdését: végül is, mit kell értenünk nemzetet? Mi a modern nemzetfogalom? A francia forradalom ezt így nyilvánította ki: a nemzet szuverén nép. S itt mind a két szón nagy hangsúly van, azon is, hogy nép, s azon is, hogy szuverén.

Egy későbbi, 19. századi, szintén francia fogalmazás – Renané – a nemzet fogalmát így határozta meg: a nemzet folyamat: szakadatlan népszavazás. S itt a „szakadatlan népszavazást” természetesen jelképesen kell érteni; azt jelenti, hogy politikailag a közakarat állandó és folyamatos érvényesülése, szellemileg az akadálytalan önkifejezés emeli egy ország népét nemzetté. S egy még későbbi, 20. századi értelmezés szerint, melyet már egy magyar író, Szabó Dezső fogalmazott meg: a nemzet: az egész dolgozó társadalom. S ez alkalommal a „dolgozó” szóval már a közösségi erkölcs új mértéke is beiktatódott a meghatározásba.

Az utóbbi kétszáz év alatt még számos más, kevésbé tömör meghatározás is született a nemzet modern fogalmáról. Voltak, akik a közös nyelvre, mások a közös lelkiületet kifejező kultúrára, megint mások a közösséget összekovácsoló közös történelemre helyezték a legfőbb hangsúlyt. De mindegy, hogy a legfőbb hangsúlyt ki hová tette. Mert e hangsúlyok együtt többé-kevésbé érvényes meghatározói lettek a nemzet modern fogalmának. S számunkra mindebből egy dolog világosan kitűnik: egy adott közösségen belül, melyet közös nyelv, közös kultúra, közös történelem ötvözött egybe, nem lehet egy külön nemzet és alatta egy külön nép. Csak az egész nép, társadalmi rétegződéstől függetlenül, lehet a nemzet.

Elmaradottságunkra komolyan a mi jakobinusaink ébredtek rá. S néhány évtized múltán, magának szélesebb medret vágva, e felismerés lett ihletője nagyszerű reformkorunknak. Eredménye – az 1848-as törvények – valóban hatalmas lépés volt korszerűbb nemzeti létünk felé. E törvények közt volt kettő, mely e szempontból kivételes fontossággal bír. Az egyik eltörölte a jobbágyrendszert, a másik megalkotta az első magyar választójogot. Vagyis annak, hogy a nemesség a nemzet, megszűnt a társadalmi támasztéka, s jogilag megnyílt az út, hogy a nem-nemes többség beleszólhasson az ország dolgába.

De egy magát évszázadokon át tartó felfogás pusztán törvényektől nem tűnik el. Ehhez hosszabb átalakulási folyamat kellett volna, nyugodtabb idők, s főként a negyvennyolcas vállalkozás egészének a

sikere, mely a közlélek emelkedettségét – s erre minden nagy alkotó átalakulásnak szüksége van – továbbra is fenntarthatta volna.

S ez nem adatott meg. Jött az orosz beavatkozás, a szabadságharc bukása, a Bach-korszak. Nemzeti tudatunk megindult feltisztulását a passzív rezisztencia nem mozdította elő, inkább visszavetette. A nemesség felfogása, hogy ő a nemzet, jogi támasz nélkül is tovább élt, s most már kizárólag átöröklött érzelmekből táplálkozott. A Kiegyezés ezen mit sem változtatott.

Hiszen ebben az időben élesedett ki e korszakunk legsúlyosabb problémája: a nemzetiségi kérdés.

Nemzetiségeink ekkor már nem érték be kisebb-nagyobb engedményekkel, teljes önkormányzatot kívántak, végső fokon érzelmeikben már független állammal rendelkező nemzetté akartak válni. Tehát: szuverén néppé. E törekvések elvi és erkölcsi támogatást kaptak a nyugat-európai közgondolkozástól, az ott véglegesen kialakult nemzetfogalomtól. Mi e nemzetfogalmat a nemzetiségi kérdésben fogadtuk el a legkevésbé. S itt most másodlagos, hogy miért, s az is, hogy helyesen-e vagy helytelenül.

Utólag e kérdésekre sokféle választ lehet adni. De válaszolni érvénnyel akkor kellett. Deák bölcs nyugalma és pallérozott közjogi gondolkozása igen alkalmas volt a Béccsel való egyezkedésre. De mit tudott itt, a nemzetiségek e korszerű igényével szembeállítani, mely egészen más természetű volt, mint a Habsburgok uralmi törekvése? Ugyanazt a közjogi gondolkozást. Hiába fogalmazta meg saját kezűleg nemzetiségi törvényünket, ő is csak középkorunkat hívta segítségül, a Szentkorona-tanból kiinduló formulát dolgozva ki.

Eszerint az ország határain belül csak egy politikai nemzet van: „az oszthatatlan, egységes magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozik is, egyenrangú tagja”. E fogalmazás szabatos, érdemileg azonban nem tett mást – s ebben korszerű volt –, mint az akkor érvényben lévő polgári jogokat biztosította az ország valamennyi lakójának. De a nemzetiségi kérdésnek nem ez volt a lényege, így ezt csak megkerülte.

Hogy ez mennyire kínált gyakorlati megoldást, mérhető azon, hogy a szomszédos államok kormányai ma ugyanezt a formulát alkalmazzák magyar kisebbségeikre –, s ezt mi elfogadhatatlannak tartjuk, joggal. Érthető tehát, hogy a deáki „politikai nemzet” és a nemzetiségek igénye közt az ellentét áthidalhatatlannak bizonyult. A probléma maga azonban jórészt nem a mi hibánkból származott, tragikus történelmi fejlemények egész sora készítette elő s hozta reánk. Így az is érthető, hogy a nemzetiségek mind szenvedélyesebb követeléseit mi igazságtalannak éreztük. Ez beomlott nemzeti tudatunkba, azt erősítette, de azon az áron, hogy mindinkább szembeállította a korszerű nemzetfogalommal.

Ezzel vissza is vetette, ismét bezárva a múlt másutt már túlhaladott érzelmei és fogalmai közé.

E korszakunk másik nagy problémája nem a közjogi kérdés volt, melyet állandó hóhóval annyira körülviharzottunk, hanem: a föld kérdése. A jobbágyrendszer megszűntével az aránytalan birtokmegosztás nem javult, inkább romlott. Közép- vagy éppen kisbirtokot megtartani egyre nehezebb lett. S ezzel párhuzamosan, az esetek nagyobb részében, a felszabadított jobbágy sem tudott tulajdonává vált fél vagy egész telkéből megélni.

Így merőben gazdasági okokból egy új s eleve beteg társadalmi képződmény jött létre: a mezőgazdasági proletariátus, mely nálunk kezdettől fogva nagyobb volt, mint az ipari. Az ebből támadó nyomort és társadalmi feszültséget egy darabig lecsapolták a kivándoroltató hajók. Ez tüneti kezelésnek jó volt, de a problémát nem oldotta meg.

A megoldás csak egy tisztességes – a kártalanításban is tisztességes – földreform lehetett volna. De az ország vezető rétegének – a volt nemességnek – ez is elfogadhatatlan gondolat volt. Be nem vallottan azért, mert veszélyeztetné földvagyonon nyugvó vezető szerepét; bevallottan pedig – s ez elég érvényes érv volt –, mert komolyabb földosztással nemzetiségeink kezére adnók a magyar földvagyon egy jelentős részét.

Két nagy problémánk tehát – a nemzetiségi kérdés és a föld kérdés – így fonódott össze, s kölcsönhatásukban az egyik súlyosbította a másikat. Megoldásukat egyre kilátástalanabbá is téve. De hogy reagálta ezt le nemzeti tudatunk, hiszen e problémák egész nemzeti létünket érintették? Mind elrugaszkodóbb önáltatással.

S itt érdemes összehasonlítani a Negyvennyolc előtti önáltatásunkat a Hatvanhét utánival. Negyvennyolc előtt évszázadokon át mindig volt benne valami nosztalgikus, fájdalmas vagy éppen sötéten látó elem is, ez most Hatvanhét után teljesen elfojtódott. Nemzeti tudatunk a századforduló körül már oly bugyborgó, öntelt, esztelen optimizmussal töltekezett fel, amit a mából visszatekintve nemigen lehet másnak nevezni, mint korlátoltságnak.

E korszakunknak van még egy fejleménye, mely szerepet játszott nemzeti tudatunk további alakulásában.

A Kiegyezés után, nem egészen fél évszázad alatt, nagyjában a mezőgazdasági proletariátussal egyidejűleg, nálunk még egy új társadalmi réteg keletkezett: a középosztály. Ez mint társadalmi képlet nem azonos a Nyugat-Európában ekkor már régen meglévő polgársággal, csak kicsi részében. Kezdeti törzse a középnemességből jött.

E hagyományos társadalmi rétegünk a század derekától kezdve – a jobbagyrendszer eltörlése miatt is – egyre kedvezőtlenebb gazdasági körülmények közé került: szegényedett, eladósodott, földjét részben vagy egészben elvesztette. De furcsa lelki torzulással, mintegy kompenzációs ön-vigaszként, ekkor kezdte felvenni úri gögjét, úrhatnám, könnyelmő, léha életstílusát. Így jött létre az az embertípus, melyet dzsentrinek nevezünk.

A Kiegyezés egyik következménye gyanánt igazgatási gépezetünk módfelett megnőtt, az állami, a megyei, a városi egyaránt; megnöttek a többféle fegyveres erők is. A földjét vesztő vagy bérbeadó dzsentrin itt keresett és kapott megélhetést biztosító úri hivatal; s itt-ott a szabad értelmiségi pályákon is. E helyzetében vált az új középosztály törzsévé, s asszimilálta magához először a Bach-korszakban bejött osztrák és cseh beamter réteget; aztán a kisvárosaikból és nagy

települési tömbjeikből társadalmilag emelkedni óhajtó németeket; és ezzel párhuzamosan a bevándorolt zsidóságból a gazdaságilag gyorsan érvényesülőket, nem kis számban. Ez az asszimilációs folyamat túl gyors és túl nagymérvű volt ahhoz, hogy egészséges lehetett volna.

Menete lassan meg is változott. Már nem a dzsenti asszimilált, hanem az új középosztály maga, melynek jellegét növekvően már az asszimiláltak adták meg. Ez hasonította magához a többi nemzetiségből a társadalmi emelkedésre törekvőket; majd azt a dzsentrit is, amelyik kezdetben még földjén maradt, tovább szegényedett s menekülésként most már ebbe az új osztályba kéredzkedett be; s közben a parasztságból, munkásságból, kisiparosságból gyéren felszivárgó elemeket is.

E középosztály, saját sikerétől megrészegevedve, lett legfőbb hangadója képtelen optimizmusunknak az első világháború előtt. S itt ki kell emelnünk: míg a nyugati polgárság egy új nemzeti tudat hordozója volt, s ahogy számban nőtt, egyre eluralkodóbban, a mi középosztályunk a régit vette át, a dzsenti közvetítésével, vagyis még fellengzőbben. S ami újat adott hozzá: a maga hígságával tovább hígította.

Ha jól megnézzük: középosztályunk nemzeti tudata rögzített szólamok kötege volt már csupán. S ahogy minden szólam jellemzője, hogy elszakadva a valóságtól, már nincs hiteles tartalma, e nemzeti tudat is olyan tudat volt már, mely helyzetünk kirívó fényeitől – a történeti valóságtól – jóformán teljesen mentesítette magát. És mi ezzel virtuskodtuk be magunkat az első világháborúba.

Bármekkora megrendülést okozott is a háború elvesztése, a két forradalom és Trianon, nemzeti tudatunkon ez csak annyit változtatott, hogy visszatért bele a mártír-képzet és a nosztalgia a múlt iránt, mely itt már csak a közvetlen múlt volt. Ez restauráltatta velünk a Monarchiát Habsburgok nélkül, kicsiben és jóval szegényebben. Még mindig túltengő közjogi gondolkozással így lettünk megint királyság király nélkül. S ez további nosztalgiát táplált: a legitimizmust, mely ha nem is volt eluralkodó, jelentéktelen elem sem

volt a közgondolkodásban. A mártír-képzetet természetesen Trianon támasztotta fel. Ez mint önáltató szenvedés mentesített attól, hogy magunkat bármiben is hibáztassuk érte; s ezzel lehetővé tette, hogy a békediktátumért ön-igazultan kizárólag másokat okoljunk: a háború győzteseit és szomszédainkat. Ebből lett a revizionizmus.

Bármily jogos lett volna egyébként a revízió igénye, ezzel az erkölcsi háttérrel csak szomszédainkat bőszítő jármává válhatott. A két forradalom melléfogásai, különösen a véres második, hasonló önigazultságot szültek: indokolták a háború előtti társadalmi szerkezet teljes restaurálását.

S az ál-felsőbbség kifejezésére, de a gondolkozás újabb torzulásaként, gyártódtak le ily zavaros fogalmak, mint „keresztény nemzeti”, „keresztény kultúra”, „keresztény faj”, s hasonló. Valóságtartalmuk ezeknek sem volt, nem is jelentettek mást, csupán azt, hogy nem zsidó. Elképesztő, hogy nemzeti tudatunk az első világháborút, s mindent, ami belőle származott, így reagálta le. Csupa szólam és semmi gondolkozás.

Semmi kijózanodás, mely a katasztrófa mélyebb okait felismerte volna, s érdemleges válaszokat tudott volna adni örökölt vagy már az új helyzetben támadt problémáinkra. Még elképesztőbb, hogy az évszázadok óta idejétmúlt felfogás, amely szerint a nemesség a nemzet, átlényegülve bár, de tovább élt. A középosztály zöme és felette a nagybirtokos arisztokrácia nemcsak lenézte a társadalmunk többségét képező parasztságot és munkásságot, de nem is tartotta igazán a nemzet részének. A nemzet fogalmát változatlanul kisajátította magának.

Ha mindez nem lett volna így, talán soha nem indul el s nem kap oly erőre a népi mozgalomnak nevezett szellemi és politikai törekvés. Mert ez a többi közt a már mindenestől beteg nemzeti tudattal s a nemzetfogalom önkényes kisajátításával szállt szembe. Arra törekedett, hogy a világon már mindenütt bevett modern nemzetfogalomnak szerezzen érvényt. A célja egy olyan nemzet megteremtése volt, mely magába foglalja az egész népet. Amint tudjuk, a történelem – és nem is akármilyen, hanem a világtörténelem

– itt közbeszólt, lehetlenné téve e törekvések megvalósítását. Pedig e végzetes közbeszólás nélkül nem csekély esélye lett volna rá. De ne érezzük magunkat megint mártírnak, mint történelmünk során annyiszor.

Egy kis népnek – s mi az vagyunk – ez a legrosszabb magatartás, önmagának a legsúlyosabban ártó.

Ezzel már jól benne vagyunk a 20. században. A mi századunkban, melybe mindannyian, akik ma élünk, már beleszülettünk. S tapasztalatunk, kinek-kinek a magáé, minden bizonnyal nem lélekemelő. De személyes tapasztalataink és élményeink háttérül látnunk kell, hogy e század, az újkort nyitó 16. századon kívül, hozta hazánkra a legsúlyosabb csapásokat. Egész történelmünket számításba véve.

Az első világháború következményeként elvesztettük az ország területének több mint a felét, lakosságának kétharmadát, köztük három millió magyart. Azután jött a második világháború és kimenetele. Az európai hatalmi erőviszonyok csuszamlásával, mely méretében világtörténelmi volt, hazánk orosz hódoltsági területté vált. A két háború közti kor, alig huszonöt év, teljes állami függetlensége után ismét elvesztettük függetlenségünket.

Magyarország az Orosz Birodalom része. Minden, ami az utolsó négy évtizedben történt velünk, ennek a következménye: az orosz mintájú egypártrendszer, mely magát önállóan állítja, de valójában, helytartó szerepében, jórészt az Orosz Birodalom igazgatási gépezetének része; társadalmunk radikális, jobbra azonban erőszakos átalakítása, s egész szellemi életünk megkötöttsége, mely eddig ismeretlen módszerességgel félig irányított, félig ellenőrzött, s ami hézag a kettő közt itt-ott keletkezik: annyi benne a szabadság.

Hazánk mai állapotának ezek a legfőbb meghatározói. S mindez nemzeti tudatunk kérdését is óhatatlanul érinti. A történelmileg átöröklött s egyre betegebb nemzeti tudat hordozói, a középosztály és a fölötte lévő arisztokrácia, mint társadalmi képződmények e változásban lerombolódtak, egyedei belerázódtak az új rétegződésbe. A népi mozgalom pedig, mely szellemi és politikai törekvéseivel egy

új, az egész népet magába foglaló nemzeti tudat munkálója volt, módszeresen szétveretett. Éppen ezért veretett szét.

Ma nincs tehát semmilyen nemzeti tudatunk? Abban az értelemben nincs, ahogy ez Nyugaton, de később a szomszédos országokban is, szervesen kialakult, s olyan természetes, magától értetődő, szinte szóra sem érdemes része a gondolkozásnak, mint fizikai létünknek a lélegzés. Arról, hogy lélegzünk, csak akkor veszünk tudomást, ha valamilyen oknál fogva nem tudunk rendesen lélegezni: légszomjat kapunk. Ami nemzeti tudatunkat illeti, ilyen légszomj vett erőt rajtunk.

A régi s már régen korszerűtlen nemzeti tudat töredékei valahogy ma is ott lappanganak a magyar világban, többnyire még torzultabban, még érzelmesebb átszíneződésben. S a népi mozgalomból eredő, korszerűbb nemzeti tudat igénye is tovább él, szintén töredékesen, megnyomorodva, gyakran romantikus egyoldalúsággal. S mindkét leszármazási ágon kinek-kinek mintegy házi használatra. Mert e kétféle eredetű érzelmi és gondolati töredékek sem szembesülni nem tudnak, sem kiegyenlítődni; még kevésbé képes élő, természetes tudat helyükbe épülni.

Ebből ered a lelki és szellemi légszomj. Hiszen semmit sem lehet kertelés nélkül megvitatni, kritikailag elemezni, tudatosítani; elsősorban azt nem, hogy mivel magyarok vagyunk, nemzeti tudatunk nem lehet más, mint magyar. Ehhez a tisztázó tudatosításhoz nincs szabad nyilvánosság. Nemzeti tudatunk ezért létezhet csak töredékesen, több változatban is, makacs bujkálással, lappangva, anélkül hogy szerves nemzeti tudattá válhatna.

S annak, hogy ki-ki ragaszkodik, szinte kizárólag magán jellegűen, a nemzeti tudat ilyen vagy olyan töredékéhez, a legfőbb oka: az önvédelem. Önvédelem, de mivel szemben? Úgy mondhatnók: a harmadik nemzeti tudattal szemben, mely nem létezik csak kiagyaltságában, de azt akarják ránk tukmálni, belénk akarják oltani, idomítással ki akarják belőlünk tenyészteni. A múltban is problematikus volt a nemzeti tudatunk, ma emiatt lett még inkább az.

A Párt ugyanis nem kevesebbet vett a fejébe, mint hogy megszabja, milyen legyen nemzeti tudatunk. Milyen érzelmi és gondolati elemekből álljon. E követelésekről, külön-külön mindegyikről, könyvet lehetne írni.

De maradjunk a főbbeknél s csak röviden. Az első a büntudat. Kezdetről fogva büntudatot akartak, s akarnak ma is belénk nevelni, azzal, hogy mi voltunk Hitler utolsó csatlósa, s ezen felül a két háború közt egyébként is afféle fasiszta népség voltunk mindenestől, s e fasisztagot máig sem tudtuk magunkból kigyomlálni. Igaz, Magyarország volt a náci Németország utolsó szövetségese, de ebben a legfőbb politikai vezetés tehetetlensége – mondhatnám, tehetségtelensége –, a hadsereg német származású tisztjeinek – egy részének – árulása, s még inkább az ország földrajzi helyzete játszott a döntő szerepet. Horthyról sok minden rosszat lehet mondani, csak azt nem, hogy Hitler lett volna.

Nekünk nem volt Hitlerünk, mint ahogy Sztálinunk sem volt. Volt azonban Szálasink és volt Rákosink, aki mérhetetlenül nagyobb kárt tett az országban – mert neki jutott rá idő –, mint Szálasik. Szóval voltak fasisztáink, mint ahogy a szomszédos országokban is mindenütt voltak, de a magyar nép a maga egészében sem a háború alatt, sem előtte a két világháború közt nem volt fasiszta, még félfasiszta sem. Ezt állítani durván sértő hazugság, egy egész nép önérzetébe taposó. Ráadásul ezért még büntudatot is követelni, arcátlan arrogancia.

A második a nacionalizmus, ezt is mint vádat ellenünk fordítva. Mindenre, amiben magyar mivoltunkhoz ragaszkodnánk, amiben természetes magyarság-tudatunk szólalna meg, a miben jogot tartanánk arra a minimális önérzetre, mely nélkül sem egyén, sem közösség nem lehet életképes: a Párt már csóválja a fejét, vagy le is csap: ez nacionalizmus. S a Párt szótárában ez súlyosan megbélyegző kulcsszó. Így bélyegzik a többi közt nacionalizmussá, ha aggódunk népünk hanyatló szaporodásán; ha féltjük a szomszéd országokban elnyomott, s gyakran üldözött magyarságot s tenni is szeretnénk érte valamit; ha ragaszkodunk Ötvenhathoz s törekvéseihez, s annak látjuk, ami valójában volt: népforradalomnak és szabadságharcnak.

Azt követelik tőlünk, hogy magyar lelkiület nélkül legyünk hazafiak. S ehhez még egy másik követelés is társul: jó magyar hazafi – vagy ahogy ők ma mondani szeretik: patrióta – csak az lehet, akinek a gondolkozása szervesen magába foglalja az internacionalizmust. Fából vaskarika? Nem, mert a Párt szótárában ez az internacionalizmus szintén kulcsszó. Elsősorban az orosz felsőbbség elismerését jelenti minden téren, s még inkább: fenntartás nélküli hűséget az Orosz Birodalomhoz.

Ezzel rokon a Párt harmadik követelése: nekünk nem magyar nemzeti tudatra van szükségünk, hanem: szocialista nemzettudatra. Hogy ez a merőben mesterkéltn fogalmi találmány a történeti valóságban sehol nem létezik, s aligha létezhet valamikor is, a Pártot nem zavarja. Pedig zavarhatná, hiszen ahogy nincs kapitalista nemzettudat, nincs szocialista sem. Vannak országok, melyek gazdaságilag kapitalista rendszerben élnek, s vannak, melyek szocialistában. De ennek egyik esetben sincs köze a nemzeti tudathoz.

Nem is nemzetről van valójában szó, amikor a Párt szocialista nemzettudatot követel. Hanem: politikai és gazdasági szisztémáról, egypártrendszerrel, közelebbről orosz minta szerint s orosz fennhatóság alatt keletkezett és fenntartott berendezkedésről. Vagyis az itt szóban forgó tudatnak ezzel s a vele szorosan összefüggő ideológiával kéne azonosulnia, végső fokon tehát mindazzal, amit az Orosz Birodalom megtestesít. A szocialista nemzettudat fogalmában tehát a nemzet, a mi esetünkben, csak annyit jelentene, hogy képzelt hordozói magyarul beszélnek.

A Párt negyedik követelése: fogadjuk el történelmünknek, amit én üdvtörténetnek szoktam nevezni. Ezen a marxista történetírás egy sajtószerű változatát értem, mely csak Oroszországban s hódoltságai területein dívik; kiötlő jellemvonása, hogy a múltat nem annyira Marx, a történelem-filozófus szemével nézi, hanem az önigazult Pártéval. A mai magyar történetírás, a hivatalos (más nemigen lehetséges) csak e változaton belül dolgozhat.

Vannak történészeink, akik az ebből származó követelményeknek viszonylagos mértéktartással felelnek meg, s vannak, akik

vakbuzgalommal. De mértéktartóan vagy vakbuzgón, a cél mindig ugyanaz kell legyen: történelmünk értelmezésével, közvetve vagy közvetlenül, igazolni, ami ma van Magyarországon; mindenekelőtt igazolni a Pártot, uralmának történelmi szükségszerűségét, mindent, amit hirdet és tesz, mindent, amit a múltban, amikor még nem volt teljhatalma, hirdetett és tett.

S mennél közelebb esik egy tárgyalt időszak a jelenhez, ez az igyekezet s a valóságot átstilizáló módszere annál önkényesebben érvényesül. Általános megfigyelés, hogy az ember történelmi érdeklődése mindig a megelőző, nagyjában száz évre terjed ki leginkább. Az üdvtörténet viszont épp ezt az időszakot stilizálja át legerősebben, s 1945-től kezdve a hazugságok egész tömegével jórészt meg is hamisítja. Tehát olyan múltat fabrikál, mely a valóságban nem létezett.

Érthető tehát, hogy az így reánk tekeredő annyiféle idomítással szemben önvédelemből sokan ragaszkodnak a nemzeti tudat ilyen vagy olyan, bennük éppen megragadt töredékéhez. Ez az egyik oka, hogy nemzeti tudatunk dolga még problematikusabbá vált. A másik pedig az, hogy akik ily töredékes nemzeti tudattal sem rendelkeznek: teljesen ki vannak szolgáltatva az idomításnak. S ezek a fiatalabb évfélelakók. S ez sajnos nem feltételezés, hanem tény.

Néhány évvel ezelőtt a Mozgó Világ egy középiskolai közvéleménykutató felmérés eredményeit közölte. Hat gimnázium érettségi előtt álló diákjait kérdezték ki – név nélkül, kérdőívekkel – fiatal szociológusok.

E felmérés különlegessége, hogy a magyar diákoknak ugyanazokat a kérdéseket tették fel, mint egy hasonló francia felmérés francia diákoknak. E párhuzamba állítás valóban elcsüggesztő képet ad. Érdemes számba venni néhány jellemző kérdést és a válaszokat. A megkérdezett francia diákok 93 százaléka tudta, hogy hol és mennyi francia él Franciaország határain kívül; a magyaroknak csak 27 százaléka tudott róla, hogy az ország határain túl is élnek magyarok; s arról mindössze csak 4 százaléknak volt viszonylagos ismerete, hogy a szomszédos országokban hány magyar él; de a legmegdöbbentőbb:

a magyaroknak 41 százaléka úgy vélte, hogy magyarok csak Magyarországon élnek: „akik nem Magyarországon élnek – mondták – nem magyarok”.

Aztán lássuk, ki mire büszke. A franciák a következő öt dologra a legbüszkébbek: arra, hogy franciák (97%), Napóleonra (89%), Blériot-ra (64%), a Pompidou Központra (51%), meg a francia impresszionizmusra (34%). És a magyar diákok? ötvenkét százalékuk nem ismer olyan történelmi személyiséget vagy kulturális teljesítményt, melyre büszke lehetne. De büszkék a földalattira (31%), arra, hogy látták Bécset, Párizst, Rómát (27%), Károli Gáspár biblia fordítására – díszes, faksimile kiadása akkoriban jelent meg – (16%) és a Szent Koronára – ez idő tájt került haza (7%).

Na és mit szégyellnek a francia diákok és mit a magyarok? A franciák: hogy autóiparuk nem bírja a versenyt (26%), hogy Napóleont a reakció számúzta (16%), hogy korrupció van Franciaországban (8%), és hogy a francia lányok külföldiekkel szerelmeskednek (4%). A magyar diákok viszont azt szégyellik, hogy „fasiszták voltunk” (24%), hogy az 1918–19-es forradalmak elbuktak (23%), hogy Magyarországon nem egyenlő eséllyel lehet bejutni az egyetemre (11%), hogy a magyar futball rossz (9%). S a magyar megkérdezettek közül csak heten – számbelileg heten – vélekedtek úgy, hogy nincs szégyellni valójuk.

S most jön a két legjellemzőbb kérdés és felelet. Arra a kérdésre, hogy 2500-ban lesz-e még Franciaország, a francia diákok száz százaléka azt válaszolta: természetesen lesz. A magyar diákok negyven százalékának az volt a válasza, hogy „ez nem magyar ügy, hanem a szocializmusé”. S végül arra a kérdésre, hogy ha Franciaország a jövőben megszűnik, mi lesz az oka: egyetlen francia diák sem válaszolt, azzal, hogy ez méltatlan kérdés. S mit gondoltak erről a magyar diákok a saját hazájukra vonatkozólag? Harminckilenc százalékuk úgy vélekedett, hogy ha ez bekövetkezik, a fejlődésnek lesz a következménye. Figyeljünk: a fejlődésnek! Tizenegy százalékuk pedig az volt a nézete: az integráció – vagyis országok, esetleg népek egymásba olvadása – nem ismer alternatívát.

Ha az ember rosszkedvében van, ezen kétségbe lehet esni. De ami engem illet – és nem rosszkedvemben – nem hiszem, hogy a felmérésből kikerekedő kép valamennyi magyar fiatalra jellemző, főként nem középiskolai fokon felül. Hiszen tudjuk, számosan vannak fiatalok – s számuk egyre nő –, akik feszegetni próbálják múltunkat, különösen az üdvtörténet alá temetett közelmúltat. Ezt biztató jelnek kell tekintenünk, épp nemzeti tudatunkra nézve.

A felmérésből azonban két dolog világosan kitetszik: az idomítás kártevése s egyben kudarca. Hiszen a felmérés nem az oly régen elvárt szocialista nemzettudat fakadásáról tanúskodik. Amit tükröz: talmi értékrendszer, még a minimális történelmi tájékozottságnak is a teljes hiánya, itt-ott betáplált szólamok (ez az egy, amit a Párt, ha akarja, eredménynek tekinthet), lemondás, tompa érdektelenség a jövő iránt. Ezekből az elemekből még papíron sem rakható össze a szocialista nemzettudat, nemhogy élő emberekbe plántáltan.

Ez az érem egyik oldala ma. A másik a mi változatlanul problematikus nemzeti tudatunk. Ennek a Párt idomítása nem használ, de az idomítás kudarca mégiscsak utat hagy nyitva természetesebb alakulásához.

Már az elején említettük, hogy nemzeti tudatunk problémáját egyén soha meg nem oldhatja, csak magában a közösségben oldódhat meg, természetes úton. E folyamathoz, sajnos, nincsen recept. De az adott körülmények közt, a mi esetünkben, némileg remélhető, hogy a lelki és szellemi önvédelemnek, melyről már szintén esett szó, szerepe lehet benne.

Az önvédelem kényszere nem egyszer volt egy-egy közösségben a megújuló eszmélet forrása. Csak nem olymódon, ahogy ez nálunk mindmáig mőködött: a nagy hajótörésből holt roncsként leszállt tudattöredékbe kapaszkodva. Védeni magát csak élő eszmélet képes, mert csak az tudja érvényesen lereagálni a valót. Ennek megléte vagy legalább igénye az igazi önvédelem. S egyúttal az egészséges nemzeti tudat előfeltétele is.

Azok a fiatalok, akik múltunkat kezdték el feszegetni, ilyen megéledő eszmélet hordozóinak látszanak. S azzal, hogy a múltat mintegy saját

szemükkel akarják megnézni, egy új történelmi tudat kialakulását segíthetik elő. (Itt megjegyzendő: a történelmi tudat nem azonos a történészek ismereteivel; noha a kettő közt mindig van, vagy lehet, átáramlás, az egyik a közgondolkodás része, a másik szaktudomány.)

Egy közösség gondolkozásában a történelmi tudat mindig kivételes fontossággal bír, mivel nélküle nincs helyes önismeret, enélkül viszont az önérzet gyökértelen, könnyen legázolható vagy botor ágálássá szabadulhat. Szóval, a múltat komolyan feszegető fiataljaink, ha az akadályok miatt nem vesztik kedvüket, a nemzeti tudat szempontjából szerencsés folyamat elindítói lehetnek.

Mert végül is: mi más az egészséges nemzeti tudat, ha nem élő eszmélet, történelmünk tudata, önismeret és ép önérzet szerves ötvözete?

(1985)

(Nyugati Magyar Esszéírók Antológiája, 1986, EPMSz)